ĐẠO HÀM VÀ TÍCH PHÂN

Bài giảng điện tử

Hoàng Hải Hà

Trường Đại học Bách Khoa TP HCM
Khoa Khoa học ứng dụng, bộ môn Toán ứng dụng

TP. HCM — 2020.

1. Tính gần đúng đạo hàm

2. Tính gần đúng tích phân xác định
   - Công thức hình thang
   - Công thức hình thang mở rộng
   - Công thức Simpson
   - Công thức hình Simpson mở rộng

Xét bảng số

x	x_0	x_1
y	y_0	y_1

với $y_0 = f(x_0)$ và $y_1 = f(x_1) = f(x_0 + h)$.

Đa thức nội suy Lagrange có dạng

$$\mathcal{L}(x) = \frac{x - x_0}{h} y_1 - \frac{x - x_1}{h} y_0,$$

với $h = x_1 - x_0$. Do đó, với mọi $\forall x \in [x_0, x_1]$ ta có

$$f'(x) \approx \frac{y_1 - y_0}{h} = \frac{f(x_0 + h) - f(x_0)}{h}$$

Đặc biệt, tại x_0 ta có

$$f'(x_0) \approx \frac{y_1 - y_0}{h} = \frac{f(x_0 + h) - f(x_0)}{h}$$

và được gọi là công thức sai phân tiến. Còn tại x_1 ta cũng có

$$f'(x_1) \approx \frac{y_1 - y_0}{h} = \frac{f(x_0 + h) - f(x_0)}{h}$$

và được gọi là công thức sai phân lùi và thường được viết dưới dạng

$$f'(x_0) \approx \frac{f(x_0) - f(x_0 - h)}{h}$$

Công thức cho ba nút cách đều

Xét bảng số

x	x_0	x_1	x_2
y	y_0	y_1	y_2

với

$y_0 = f(x_0), y_1 = f(x_1) = f(x_0+h), y_2 = f(x_2) = f(x_0+2h)$

Đa thức nội suy Lagrange có dạng

$$\mathcal{L}(x) = \frac{(x-x_0)(x-x_1)}{2h^2}y_2 - \frac{(x-x_0)(x-x_2)}{h^2}y_1 + \\ + \frac{(x-x_1)(x-x_2)}{2h^2}y_0.$$

Công thức cho ba nút cách đều

Xét bảng số

x	x_0	x_1	x_2
y	y_0	y_1	y_2

với

$y_0 = f(x_0), y_1 = f(x_1) = f(x_0+h), y_2 = f(x_2) = f(x_0+2h)$

Đa thức nội suy Lagrange có dạng

$$\mathcal{L}(x) = \frac{(x-x_0)(x-x_1)}{2h^2}y_2 - \frac{(x-x_0)(x-x_2)}{h^2}y_1 + \frac{(x-x_1)(x-x_2)}{2h^2}y_0.$$

$$\mathcal{L}'(x) = \frac{x-x_0}{2h^2}(y_2-2y_1) + \frac{x-x_1}{2h^2}(2y_2+y_0) + \frac{x-x_2}{2h^2}(y_0-2y_1).$$

Tại x_0 ta có $f'(x_0) \approx \mathcal{L}'(x_0) = \dfrac{-3y_0 + 4y_1 - y_2}{2h}$, gọi là công thức sai phân tiến. và thường được viết dưới dạng:

$$f'(x_0) = \frac{-3f(x_0) + 4f(x_0 + h) - f(x_0 + 2h)}{2h}.$$

Tại x_0 ta có $f'(x_0) \approx \mathcal{L}'(x_0) = \dfrac{-3y_0 + 4y_1 - y_2}{2h}$, gọi là công thức sai phân tiến. và thường được viết dưới dạng:

$$f'(x_0) = \frac{-3f(x_0) + 4f(x_0 + h) - f(x_0 + 2h)}{2h}.$$

Tại x_1 ta có $f'(x_1) \approx \mathcal{L}'(x_1) = \dfrac{y_2 - y_0}{2h}$, gọi là công thức sai phân hướng tâm và thường được viết dưới dạng

$$f'(x_0) \approx \frac{f(x_0 + h) - f(x_0 - h)}{2h}$$

Còn tại x_2 ta cũng có $f'(x_2) \approx \mathcal{L}'(x_2) = \dfrac{y_0 - 4y_1 + 3y_2}{2h}$ và được gọi là công thức sai phân lùi và thường được viết dưới dạng

$$f'(x_0) \approx \frac{f(x_0 - 2h) - 4f(x_0 - h) + 3f(x_0)}{2h}$$

.

Còn tại x_2 ta cũng có $f'(x_2) \approx \mathcal{L}'(x_2) = \dfrac{y_0 - 4y_1 + 3y_2}{2h}$ và được gọi là công thức sai phân lùi và thường được viết dưới dạng

$$f'(x_0) \approx \frac{f(x_0 - 2h) - 4f(x_0 - h) + 3f(x_0)}{2h}$$

. Đạo hàm cấp 2:

$$L''(x) = \frac{2y_0 - 4y_1 + 3y_2}{2h^2}$$

Ví dụ

Sử dụng công thức ba nút cách đều, tính đạo hàm của hàm $y = \dfrac{ln(x+2)}{x^2+3}$ *tại* $x = 1.2$ *với bước chia* $h = 0.5$ *theo công thức sai phân hướng tâm. Làm tròn kết quả đến hai chữ số sau dấu chấm thập phân.*

Ví dụ

Sử dụng công thức ba nút cách đều, tính đạo hàm của hàm $y = \dfrac{ln(x+2)}{x^2+3}$ *tại* $x = 1.2$ *với bước chia* $h = 0.5$ *theo công thức sai phân hướng tâm. Làm tròn kết quả đến hai chữ số sau dấu chấm thập phân.*

Giải

Công thức sai phân hướng tâm:

$$f'(x_0) = \frac{f(x_0+h) - f(x_0-h)}{2h} = \frac{f(1.7) - f(0.7)}{2 \times 0.5} \approx -0.06$$

Trường hợp tổng quát

Cho hàm $y = f(x)$ bởi bảng dữ liệu:

x_k	x_0	x_1	$\ldots$	x_n
$f(x_k)$	y_0	y_1	$\ldots$	y_n

Để tính xấp xỉ đạo hàm của $f(x)$ tại $x \in [x_0, x_n]$, ta sử dụng nội suy đa thức $P(x)$ và $f'(x) \approx P'(x)$.

Ví dụ

Một chiếc xe hơi chạy trên đường được đo lại dữ liệu như sau:

Time	*0*	*3*	*5*	*8*
Distance	*0*	*225*	*383*	*623*

.

Thời gian được đo bởi giờ, và khoảng cách đo bởi km. Xác định vận tốc xe tại thời điểm sau khi xe chạy 5 giờ.

Ví dụ

Một chiếc xe hơi chạy trên đường được đo lại dữ liệu như sau:

Time	0	3	5	8
Distance	0	225	383	623

.

Thời gian được đo bởi giờ, và khoảng cách đo bởi km. Xác định vận tốc xe tại thời điểm sau khi xe chạy 5 giờ.

Kq: VT $\approx$ 79.85 km/h

Tính gần đúng tích phân xác định

Theo công thức Newton-Leibnitz thì

$$\int_a^b f(x)dx = F(x)\Big|_a^b = F(b) - F(a),\ \ F'(x) = f(x).$$

Nhưng thường thì ta phải tính tích phân của hàm số $y = f(x)$ được xác định bằng bảng số. Khi đó khái niệm nguyên hàm không còn ý nghĩa.

Để tích gần đúng tích phân xác định trên $[a, b]$, ta thay hàm số $f(x)$ bằng đa thức nội suy $P_n(x)$ và xem

$$\int_a^b f(x)dx \approx \int_a^b P_n(x)dx$$

Công thức hình thang

Để tích gần đúng tích phân $\int_a^b f(x)dx$ ta thay hàm dưới dấu tích phân $f(x)$ bằng đa thức nội suy Newton tiến bậc 1 đi qua 2 điểm $(a, f(a))$ và $(b, f(b))$ xuất phát từ nút $(a, f(a))$

Vậy $P_1(x) = f(a) + f[a, b](x - a) =$

$$f(a) + \frac{f(b) - f(a)}{b - a}(x - a)$$

$$\int_a^b P_1(x)dx = \int_a^b (f(a) + f[a,b](x-a))dx =$$

$$f(a)x + f[a,b]\left(\frac{x^2}{2} - ax\right)\Big|_a^b$$

$$= f(a)(b-a) + \frac{f(b)-f(a)}{b-a}.\left(\frac{b^2}{2} - ab - \frac{a^2}{2} + a^2\right)$$

$$= \frac{b-a}{2}(f(a)+f(b))$$

Chia đoạn $[a, b]$ thành n đoạn nhỏ với bước chia $h = \dfrac{b-a}{n}$. Khi đó $a = x_0, x_1 = x_0 + h, \ldots,$
$x_k = x_0 + kh, \ldots, x_n = x_0 + nh$ và
$y_k = f(x_k), k = 0, 1, \ldots, n$
Sử dụng công thức hình thang cho từng đoạn $[x_k, x_{k+1}]$ ta được

$$\int_a^b f(x)dx = \int_{x_0}^{x_1} f(x)dx + \int_{x_1}^{x_2} f(x)dx + \ldots + \int_{x_{n-1}}^{x_n} f(x)dx$$

$$\approx h.\frac{y_0 + y_1}{2} + h.\frac{y_1 + y_2}{2} + \ldots + h.\frac{y_{n-1} + y_n}{2}$$

Ví dụ 2.

Tính gần đúng tích phân $I = \int\limits_0^1 \frac{dx}{1+x}$ bằng công thức hình thang mở rộng khi chia đoạn $[0,1]$ thành $n = 10$ đoạn nhỏ.

Ví dụ 2.

Tính gần đúng tích phân $I = \int\limits_0^1 \frac{dx}{1+x}$ bằng công thức hình thang mở rộng khi chia đoạn $[0, 1]$ thành $n = 10$ đoạn nhỏ.

Giải.

$h = \frac{b-a}{n} = \frac{1-0}{10} = \frac{1}{10}, x_0 = 0, x_k = \frac{k}{10},$

$y_k = f(x_k) = \frac{1}{1+\frac{k}{10}} = \frac{10}{10+k}$

Vậy $I \approx \frac{h}{2}\sum_{k=0}^{9}(y_k + y_{k+1}) = \frac{1}{20}\sum_{k=0}^{9}\left(\frac{10}{10+k} + \frac{10}{10+(k+1)}\right) \approx 0.6938$

$I \approx \frac{h}{2}(y_0+2y_1+2y_2+2y_3+2y_4+2y_5+2y_6+2y_7+2y_8+2y_9+y_{10})$

Bấm máy. Với $h = 0.1$, ta có

$$A = A + \frac{h}{2}.B.(1 \div (1+X)) : X = X + h$$

CALC A=0, X=0, B=1=.

A=, X=, B=2=.

. . . , . . . , . . .

A=, X=1, B=1=.

Kết quả: $I \approx 0.6938$

Ví dụ 3.

Cho bảng

x	1.0	1.2	1.4	1.6	1.8	2.0	2.2
$f(x)$	4	3.3	2.4	4.3	10.2	6.2	7.4

của hàm $f(x)$. Sử dụng công thức hình thang mở rộng hãy xấp xỉ tích phân $I = \int\limits_{1.0}^{2.2} (xf^2(x) + 4.4x^3)dx$

Để tích gần đúng tích phân $\int_a^b f(x)dx$ ta chia $[a, b]$ thành 2 đoạn bằng nhau bởi điểm $a, x_1 = a + h, b$ với $h = \dfrac{b-a}{2}$ thay hàm dưới dấu tích phân $f(x)$ bằng đa thức nội suy Newton tiến bậc 2 đi qua 3 điểm $(a, f(a)), (x_1, f(x_1))$ và $(b, f(b))$ xuất phát từ nút $(a, f(a))$

Vậy

$$P_2(x) = f(a) + f[a, x_1](x-a) + f[a, x_1, b](x-a)(x-x_1)$$

$\int_a^b P_2(x)dx =$
$\int_a^b f(a) + f[a, x_1](x - a) + f[a, x_1, b](x - a)(x - x_1)dx$
Đổi biến $x = a + ht \Rightarrow dx = hdt, t \in [0, 2]$

$$\int_a^b P_2(x)dx = \int_0^2 (f(a) + f[a, x_1]ht + f[a, x_1, b]h^2 t(t-1))hdt$$

trong đó

$$f[a, x_1]h = y_1 - f(a), f[a, x_1, b]h^2 = \frac{f(b) - 2f(x_1) + f(a)}{2}.$$

Vậy

$$\int_a^b P_2(x)dx = \frac{h}{3}(f(a) + 4f(x_1) + f(b))$$

Chia đoạn $[a, b]$ thành $2n$ đoạn nhỏ với bước chia $h = \dfrac{b-a}{2n}$. Khi đó $a = x_0, x_1 = x_0 + h, \ldots,$ $x_{2k} = x_0 + 2kh, \ldots, x_{2n} = x_0 + 2nh, x_k = x_0 + kh$ và $y_k = f(x_k), y_{2k} = f(x_{2k}), k = 0, 1, \ldots, 2n$
Sử dụng công thức Simpson cho từng đoạn $[x_k, x_{k+2}]$ ta được

$$\int_a^b f(x)dx = \int_{x_0}^{x_2} f(x)dx + \int_{x_2}^{x_4} f(x)dx + \ldots + \int_{x_{2n-2}}^{x_{2n}} f(x)dx$$

$$\approx \frac{h}{3}(y_0+4y_1+y_2)+\frac{h}{3}(y_2+4y_3+y_4)+..+\frac{h}{3}(y_{2n-2}+4y_{2n-1}+y_{2n})$$

Ví dụ 4.

Tính gần đúng tích phân $I = \int\limits_0^1 \frac{dx}{1+x}$ bằng công thức Simpson mở rộng khi chia đoạn $[0,1]$ thành 10 đoạn nhỏ.

Ví dụ 4.

Tính gần đúng tích phân $I = \int_0^1 \frac{dx}{1+x}$ bằng công thức Simpson mở rộng khi chia đoạn $[0,1]$ thành 10 đoạn nhỏ.

$$h = \frac{b-a}{2n} = \frac{1-0}{20} = \frac{1}{20}, x_0 = 0, x_k = \frac{k}{20},$$

$$y_k = f(x_k) = \frac{1}{1+\frac{k}{20}} = \frac{20}{20+k}.$$

Vậy $I \approx \frac{h}{3}\sum_{k=0}^{n-1}(y_{2k} + 4y_{2k+1} + y_{2k+2}) =$

$$\frac{1}{60}\sum_{k=0}^{9}\left(\frac{20}{20+2k} + 4\frac{20}{20+2k+1} + \frac{20}{20+2k+2}\right)$$
$$\approx 0.6931$$

$I \approx \frac{h}{3}(y_0 + 4y_1 + 2y_2 + 4y_3 + 2y_4 + 4y_5 + 2y_6 + 4y_7 + 2y_8 + 4y_9 + 2y_{10} + 4y_{11} + 2y_{12} + 4y_{13} + 2y_{14} + 4y_{15} + 2y_{16} + 4y_{17} + 2y_{18} + 4y_{19} + y_{20})$

Bấm máy.

$$A = A + B * \frac{1}{6 * 10} * \frac{1}{X + 1} : X = X + \frac{1}{2 * 10}$$

CALC A=0, B=1, X=0;

A=, B=4;X=;

A=, B=2;X=;

A=, B=4;X=;

A=, B=2;X=;

. . . . . .

A=, B=1;X=1;

Kết quả. $I \approx 0.6931$

Ví dụ 5.

Cho bảng số:

x	1.0	1.2	1.4	1.6	1.8	2.0	2.2
$f(x)$	2	3.3	2.4	4.3	5.1	6.2	7.4

.

Sử dụng công thức Simpson mở rộng tính tích phân

$$I = \int_{1.0}^{2.2} \left[xf^2(x) + 2.2x^3\right] dx.$$

Ví dụ 5.

Cho bảng số:

x	1.0	1.2	1.4	1.6	1.8	2.0	2.2
$f(x)$	2	3.3	2.4	4.3	5.1	6.2	7.4

Sử dụng công thức Simpson mở rộng tính tích phân

$$I = \int_{1.0}^{2.2} \left[xf^2(x) + 2.2x^3\right] dx.$$

$$h = \frac{b-a}{2n} = \frac{2.2-1.0}{2n} = 0.2 \Rightarrow 2n = 6,$$

$x_0 = 1.0, x_k = 1.0 + 0.2k.$

$$y_k = x_k f^2(x_k) + 2.2x_k^3.$$

$$I \approx \frac{0.2}{3}(y_0 + 4y_1 + 2y_2 + 4y_3 + 2y_4 + 4y_5 + y_6)$$

Bấm máy.

$$A = A + B * \frac{0.2}{3} * (XY^2 + 2.2X^3) : X = X + 0.2$$

CALC A=0, B, X, Y được nhập theo bảng sau

X	1.0	1.2	1.4	1.6	1.8	2.0	2.2
Y	2	3.3	2.4	4.3	5.1	6.2	7.4
B	1	4	2	4	2	4	1

Vậy $I = 59.82501333 \approx 59.8250$

Ví dụ

Tỷ lệ sinh và tử vong trong 10 năm từ 1990 đến 2000 của Việt Nam (đơn vị: người/ năm) được cho bởi bảng sau

Year	1990	1991	1992	1993	1994	1995	19
Tỷ lệ sinh	2200	2253	2308	2364	2422	2480	25
Tỷ lệ tử vong	1460	1487	1514	1551	1569	1597	16

Tính tổng dân số của Việt Nam trong giai đoạn này. Suy ra dân số trung bình hằng năm trong giai đoạn này.

THANK YOU FOR ATTENTION